

УДК 355:929 Димитријевић-Апис Д.(044)  
94(100)“1914”

Мирослав ПЕРИШИЋ  
Архив Србије  
perisic59@gmail.com

### Да ли је Аписово писмо поуздан историјски извор?

**Апстракт:** У раду се анализира поузданост писма Драгутина Димитријевића Аписа које је писао у затвору 1917. Александру Карађорђевићу и Вишем суду за офицере, а у којем износи тврдњу да је организовао атентат у Сарајеву на Франца Фердинанда 28. јуна 1914. године. Постоји више околности које доводе у питање поузданост такве Аписове тврдње, од којих су најважније чињенице да је писмо писано са робије у посебном психолошком стању и да је спољнополитички контекст био такав да је српској влади био неопходан кривац за Сарајевски атентат како би дала задовољење Аустро-Угарској у ситуацији када се преговарало о сепаратном миру.

**Кључне речи:** Драгутин Димитријевић Апис, Солунски процес, Сарајевски атентат, Атрамонов, Александар Карађорђевић, српска влада, Аустро-Угарска, сепаратни мир

Једна реченица из последње воље Драгутина Димитријевића Аписа, писане 11. јуна 1917, заслужује да се историчар на њој задржи. Том реченицом Апис почиње текст „Моја последња воља“. Она гласи: „Иако осуђен од оба суда на смрт, и лишен милости круне, ја умирем невин, у убеђењу да је моја смрт била потребна Србији из више разлога“.<sup>1</sup> На шта је тачно Апис мислио када је написао да је његова смрт била потребна Србији, из више разлога остало је тајна коју је понео у гроб неколико дана касније када је стрељан.

Историчари су у доброј мери истражили Аписову улогу у Мајском преврату 1903, његово држање у сукобу цивилних и војних власти у Србији и утврдили чињенице које говоре у прилог мишљењу

---

1 „Моја последња воља“, у: Дејвид Мекензи, *Апис*, (Горњи Милановац: Дечје новине, 1989), 9.

да није било његовог покушаја да изврши атентат на регента Александра за који му је 1917. суђено. Остала је нејасна његова улога у Сарајевском атентату за коју се сазнало на основу његовог писма са робије 1917. године, у којем је изнео „признање“ да је он организовао атентат на Фраца Фердинанда. Ово писмо је у делу стране историографије прихваћено као историјска чињеница. Таквом ставу је свакако допринело и виђење организације „Уједињење или смрт“ („Црна рука“) као „заstraшујуће“, како је, на пример, назива Дејвид Мекензи, који је иначе у својој књизи о Апису опрезнији изражавајући мишљење да је његова улога у атентату у Сарајеву била споредна и „далеко безначајнија него што је он тврдио у свом рапорту суду у Солуну“.<sup>2</sup> Имајући у виду да историчарима није познат ниједан други извор осим Аписовог „рапорта“ 1917, Мекензијево тумачење се може сматрати ближим истини. Аписово признање не мора бити историјска чињеница. Писмо у којем је описао ту своју улогу је накнадно настао историјски извор, у условима које треба имати у виду. Писмо је писао на робији, у посебном психолошком стању, у данима када је почињао да схвата да мора да тражи решење за своје помиловање. Међутим, постоји још низ других околности битних за контекст у којем је то писмо настало. Вероватно је, имајући у виду те околности, већина српских историчара изражавала благу резерву према садржају Аписовог „рапорта“ 1917. године. Иако не у директној форми, сумњу, па и поједине детаље о томе како је настало Аписово писмо, износи и Владимир Дедијер који је у књизи *Сарајево 1914*. објавио Аписово писмо и најобухватније до сада обрадио тему атентата на Фраца Фердинанда. У књизи *Србија у Великом рату 1914–1918*, аутори Мира Радојевић и Љубодраг Димић такође износе тумачење да је Аписово прихватање одговорности за Сарајевски атентат тешко доказати.<sup>3</sup> Иако су због припадности организацији „Уједињење или смрт“ имали личне разлоге да у својим радовима буду субјективни, Оскар Тартаља и Јован Ђоновић, који је, бојећи се реакција власти, своје чланке о Солунском процесу објављивао без потписа у *Гласнику* штампаном после Првог светског рата, наводили су податке који отварају простор за размишљање о спољнополитичком контексту и упућују на потребу да се Аписов „рапорт“ о Сарајевском атентату и његово погубљење сагледају у светлу ширих догађаја на које је, мо-

2 Мекензи, *н. д.*, 313.

3 Мира Радојевић, Љубодраг Димић, *Србија у Великом рату 1914–1918*, (Београд, 2014), 244.

жда, мислио изражавајући осећање да је његова смрт била потребна Србији. Упоредна хронологија тока тајних преговора о сепаратном миру и Аписове судбине од хапшења до погубљења може да буде од помоћи у сагледавању контекста.<sup>4</sup>

Први преговори о сепаратном миру Аустро-Угарске, са једне, и Француске и Британије, са друге стране, трајали су у периоду од 29. августа до 23. новембра, када су прекинута због смрти цара Франца Јозефа 21. новембра 1916, да би били настављени у децембру исте године, а потом интензивирани у фебруару 1917; новембра 1916. почели су да се доносе гласови на Крфу и у Солуну о побуни српске војске против владе; децембра 1916. аустријски цар Карло је пристао на обнову преговора и Француска је изнела своје предлоге; истог месеца српска влада је ухапсила један број официра „за дело побуне у војсци и преврат“, али истрага није почела одмах; истрага против ухапшених официра, припадника „Црне руке“ у Солуну поклопила се са наставком преговора о сепаратном миру у току којих цар Карло 31. јануара/12. фебруара даје пристанак на рестаурацију Србије и њен излазак на Јадранско море, уз услов да буде уклоњена дина-

4 За хронологију тока преговора о сепаратном миру послужили су мемоари Сикста Бурбонског, чији су делови објављени у: *Солунски процес. Понуда Аустрије за сепаратни мир (5 децембра 1916 – 12 октобра 1917). Мемоари принца Сикста Бурбонског*, (Београд, 1923). Принц Сикст Бурбонски, по рођењу Француз, био је брат принцезе Зите, супруге принца Карла, који је после убиства Франца Фердинанда постао престолонаследник. Због тога су Сикста Бурбонског обе зараћене стране сматрале за особу у коју се може имати поверење па му је и припала улога посредника при покушају склапања мира између Аустро-Угарске, са једне, и Француске и Британије, са друге стране. Литература о сепаратном миру: Robert A. Kann, *Die Sixtusaffäre und die geheimen Friedensverhandlungen Österreich-Ungarns im Ersten Weltkrieg*, (Videň, 1966). François Fejtő, *Requiem für eine Monarchie. Die Zerschlagung Österreich-Ungarns*, (Videň, 1991); Ingeborg Meckling, *Die Außenpolitik des Grafen Czernin*, (Videň, 1969); Tamara Griesser-Pecar, *Die Mission Sixtus*, Wien, 1988; August Demblin, Alexander Demblin, *Minister gegen Kaiser: Aufzeichnungen eines österreichisch-ungarischen Diplomaten über Aussenminister Czernin und Kaiser Karl*, (Wien, 1997); *Kaiser Karl I. (IV.) als Christ, Staatsmann, Ehemann und Familienvater*, Jan Mikrut (Hrsg.), (Wien, 2004); *Тајна превратна организација: извештај са претреса у Војном суду за официре у Солуну: по белешкама вођеним на самом претресу*, (Солун, 1918), 638; Oskar Tartalja, *Veleizdajnik, moje uspomene i borbi protiv crno-žutog orla*, (Zagreb, 1928). О односу Британије према Србији у време преговора о сепаратном миру, на основу британских извора писао је Драгољуб Живојиновић. У домаћој штампи текстови на ту тему објављивани су у: *Српске Новине*, бр. 102, 1918; *Београдски дневник*, 7. јануар 1920. (1919–1926, власник Д. Паранос); *Гласник*, (1923–1924, власник Ј. Боновић); *Радикал*, бр. 294 (1921–1927, власник Ст. Протић).

стија Карађорђевић, а да уместо ње Србијом влада хабзбуршки владар; убрзо, 23. фебруара/8. марта почела је револуција у Русији и Србија остаје без најснажнијег међународног упоришта; после писма Сикста Бурбонског упућеног цару Карлу средином марта, цар Карло 4/17. марта пристаје на рестаурацију Србије, њен излазак на море и задржавање династије Карађорђевић, а у Солуну је донета одлука да почне суђење ухапшеним официрима „за дело побуне у војсци и преврат“; у периоду од 7. до 12. тј. 20. до 25. марта, почели су директни преговори принчева Сикста и Ксавија Бурбонског са царем Карлом и царицом Зитом у Бечу, у току којих цар Карло 11/24. марта истиче услов за склапање мира да Краљевина Србија прекине сваки однос и уништи свако друштво или организацију која би имала за циљ распад Монархије, нарочито Народну одбрану, да лојално спречава свим средствима у њеној власти сваку агитацију у Србији и изван њених граница, и о томе да да обавезу „под јемством Сила Споразума“; у Солуну у то време почиње истрага о „атентату“ на престолонаследника Александра Карађорђевића, који је наводно покушан 29. августа 1916. године; девет дана после последњег наведеног услова цара Карла, ислеђивани официри су предати суду пошто је извршен увиђај за „атентат“ на престолонаследника Александра Карађорђевића, а 25. марта/7. априла чланови „Црне руке“ су оптужени и за „атентат на престолонаследника Александра“; убрзо 26. априла/9. маја у два писма цара Карла и аустроугарског министра спољних послова грофа Отокара Чернина прихваћени су сви најважнији услови мира са циљем да он буде потписан средином јуна по новом календару тј. почетком јуна по старом календару; првостепена пресуда у Солунском процесу изречена је 23. маја/5. јуна, а 5/18. јуна донета је и другостепена извршна пресуда војног суда, која је и извршена 13/26. јуна 1917. године; Драгутин Димитријевић Апис је стрељан. У међувремену, Жорж Клемансо, председник француске владе, одустао је од сепаратног мира.<sup>5</sup>

У периоду после постављања последњих услова цара Карла, 11. марта по старом календару, уследила су Аписова писма писана престолонаследнику Александру и Вишем суду за официре, чији је садржај касније послужио као задовољење Беча а у очекивању српске владе да ће бити потписан сепаратни мир. Аписова писма са робије у целини гласе:

---

5 Tartalja, *n. d.*

*Војном Суду за Официре,*

*Саопштењем тужбе за извршени атентат на Њ. К. В. Престоноследника видео сам, да се за тај атентат окривљују Раде Малобабих и Мухамед Мехмедбашић а да се и ја оптужујем за саучесништво у том делу. Моје саучесништво у овом делу у главном се утврђује силним интересовањем за оба ова оптужена и сталним заузимањем за њих.*

*Принуђен на овај начин, да ово моје интересовање оправдам стварним разлозима пред судом, ја ћу морати изнети једну ствар која ме за ову двојцу оптужених везује и због које сам се ја тако пажљив према њима показивао. Управо, морам да објасним, зашто је моја сва савест ангажована око ових двају личности.*

*Ствар је у овоме:*

*Раду Малобабиха сам као шеф извештајног одсека Гл. Ђштаба ангажовао, да ми организује извештајну мрежу у Аустро-Угарској и он је се тога примио. Ово сам учинио у споразуму са руским војним аташем г. Артамановом, који се је и лично састајао са Радом у мом присуству. Пошто је Раде почео посао, ја сам осећајући да се Аустрија спрема за рат са нами мислио, да ће нестанком престоноследника аустријског Фердинанда војничка странка и струја, којој је он на челу био, изгубити своју јачину и да ће на тај начин ратна опасност бити од Србије отклоњена или ће бар за нешто бити одложена, те сам због тога ангажовао Малобабиха, да приликом заказаног доласка Фердинандовог у Сарајево организује атентат на њега. На ово сам се решио дефинитивно, тек онда кад ми је Артаманов дао уверење, да нас Русија неће оставити без заштите ако нас Аустрија нападне. Г. Артаманову овом приликом нисам саопштио ништа од мојих намера за атентат, а повод за тражење његовог мишљења о држању Русије нашао сам у томе, што се наш рад на извештајној служби могао осетити, па би и он могао бити претекст Аустрији, да нас нападне. Малобабих је извршио мој налог, организовао и извршио атентат. Главни учесници његови били су у мојој служби и имали су мали хонорар, који сам ја преко Малобабиха слао. Неке од њихових признаница налазе се у Руским рукама, пошто сам паре за тај рад добијао од г. Артаманова, јер Г. Ђштаб није имао још кредита за овај увећани рад.*

*Мухамед Мехмедбашић је једини Србин Муслиманин, који је био учесник у том атентату и који је успео да побегне прво у Црну Гору а затим за време рата дошао је к мени у Ужице. Поред овога он је са*

мојом сарадњом отишао са Крфа у Атину а по делу које је суду из истраге познато.

Налазећи се везан оваквим великим моралним обавезама према овим лицима ја сам за њих чинио све не водећи рачуна много о правилима и прописима.

Прикривао сам, нарочито Раду Малобабића, још и с тога: што је шеф полицијске Секције Врховне Команде г. Туцаковић још као начел. округа Подрињског пре рата покушао да Раду представи као сумњивог само за то што му Рада није хтео да открије шта то он ради са гл. Ђштабом, а нарочито кад је Рада и поред његове воље а уз припомоћ граничних официра пренео у Босну за атентат бомбе, револвере и муницију; и што је г. Малобабић био већ једном жртва таквог полицијског расположења према њему издржавши силно мучење годину дана и више у нишким полицијским апсанама. О овоме постојала је и писмена званична радња.

Како у свему овоме има доста незгодних момената за државне интересе, а ја сам принуђен да то у своју личну одбрану и у одбрану главних оптужених по делу атентата на Њ. К. В. Престолонаследника изнесем сматрам, да ми је као Србину дужност да суду то унапред саопштим.

Да од ове своје намере одустанем немогуће ми је, јер сматрам, да је се истрага руководила, полазећи од мене, баш тим необјашњивим моментима мојих веза са г. Малобабићем, да дође до састава оних околности које су њега и Мухамеда Мехмедбашића довеле до оптуженичке клупе, а ја небих ни у гробу могао бити миран при помисли, да сам ма из којих разлога могао допустити, да Српски војни суд за официре заврши и доврши пресуду Аустријског суда у Сарајеву и да том приликом српским судом буде осуђен једини Србин Муслиман, који је био учесник у протесту српског народа и омладине у Босни противу Аустро-Угарске тираније над српским племеном.

28 марта 1917 год.

у Солуну

Оптужени,  
Драг. Т. Димитријевић  
Ђштаб. Пуковник

**ВОЈНИ СУД ЗА ОФИЦИРЕ**

Пов. Но 1249.

29-III-917 г. Примљено

*У седници судској за време претреса 25. априла ов. г. на питање суда оптужени пуковник г. Димитријевић изјави: да одустаје од намере, да исказ, који је у овом рапорту изложио употреби за своју одбрану по оптужењу о покуш. атентату на Њ. Кр. Височанство на дан 29. августа пр. године код Острова.*

*Према овоме по овом рапорту нема се шта радити, већ се има чувати само за Историју.*

25/IV-1917 г.

Солун

Пред. Суда пуковник

Петар Мишић

Судија

пуковник Мих. Филиповић

потпуковник Јов. Л. Јовановић<sup>6</sup>

**Друго писмо гласи:**

*Ваше Краљевско Височанство*

*Пресрећан што ми се дала прилика да Вашем Височанству могу упутити ово писмо, потресен до дна своје душе узимам перо у руке и отварам своје срце и душу пред својим Господарем.*

*Пренеражен оптужбом о извршеном атентату на Ваше Височанство у Острову, а потпуно невин у том делу, ја сам са ужасом видео, где на оптуженичку клупу доводе још два лица и то оба из моје близине. Оба ова оптужена ја сам чувао поред себе, о њима се бринуо и заштићавао их од сваког, који би их могао третирати горе но што они то заслужују. Та су двојица оптужених Раде Малобабић и Мухамед Мехмедбашић. Први је Ваше Височанство, по мом налогу извршио организацију атентата у Сарајеву а други је једини Србин Муслиман, који је учествовао у атентату избегао суд Аустријски бегством к*

6 Архив Србије (АС), МИД, Солунски процес.

нами. Да се неби дошло до несрећне фаталности, да српски војени Суд за официре осуђује ову двојицу српских осветника, ја сам то саопштио суду и предочио, да све то морам рећи пред судом, да би објаснио то моје загонетно заузимање за њих, а које је било основа и полазна тачка истраге о атентату на Ваше Краљевско Височанство.

Поводом овим, ја сам молио, да ми се одобри да се Вашем Краљевском Височанству могу обратити писмом, што ми је и одобрено. Уверен да сам ово одобрење добио само високим и милостивим саизвољењем Вашег Височанства, ја овај дан, кад ово писмо пишем бележим у најзначајније и најсрећније дане мога живота, а писмо пишем пун нада, да ће оно затећи Ваше Височанство онолико милостиво, са колико ја искрености и отворености излазим са њиме пред свог Господара.

Ваше Височанство,

Најтежи бол и најтежа душевна страдања сносим од момента, од кад ми је саопштена тужба, да сам ја хтео да проспем крв Вашег Височанства. Ја би, Ваше Височанство морао бити, не човек, не звер, већ монструм, кад бих и помислио да Вашој личности пожелим зла. Зар ја, који сам по целе ноћи обилазио око осветљених прозора Ваше болесничке собе у Београду, који сам са страхом и стегнутим срцем у Вашем предсобљу преклињао Ваше лекаре да све чине, па и немогуће, само да Вам живот сачувају, зар би ја Вами могао желети смрт?! Ти осећаји безграничне љубави, које сам према Вашем Височанству осећао, све наде и сва маштања моја о величини Вашој а за срећу Србије и српског народа, у којима сам ја живео толико година нису могли проћи тако лако и оставили су у мојој души дубоке и неизгладљиве утиске тако, да бих ја морао бити син пакла па да од тих осећаја, и преко њих, постанем Ваш убица. И ако сам интригама био удаљен од Вашег Височанства све те мени тако драге везе и сви ти мени тако драги осећаји остали су дубоко у срцу и ја ни једног тренутка нисам могао помислити, да ће иком моћи пасти паклена мисао на ум, да ја радим Вами о глави. Само Ваше силно добротинство о мојој болести било би довољно, да ме обавезе на свагда и за увек, да мој живот припада Вашем Височанству и да није било свих осталих добротинства и знакова Ваше благонаклоности према мени. Поред овога ја не могу заборавити, да је моја унука, сироче Вами тако силно оданог покој. Глишића, дете на које сам ја пренео сву љубав очинску – Ваше кумче, а у кући у којој сам ја одрастао та се веза сматра светињом. И зар би ја могао и помислити да дигнем руку и пожелим смрт куму тог



мени милог детета, чија ми слика и сад у затвору стоји пред очима на мом столу. То ме Ваше Величанство боле и ја протестујем пред Вами протестом индињираног човека чији се душевни мир може повратити само уверењем, да Ваше Краљевско Височанство не верује у то и да је све то дело хотимичног или нехотимичног али несрећног подривања свих веза које ме за Ваше Височанство везују.

Ако је до кога дошло, стварањем свега овога од стране људи, који мени не желе добра, а који Вашем Височанству тиме не чине никакво нарочито добро, онда ја то све разумем. А разумети то значи, прећи преко тога без икаквог даљег размишљања о томе, само је мени за овакво схватање те ствари потребно само то, да расположење Вашег Краљ. Височанства и стара благонаклоност према мени није тиме порушена. Ја људе разумем. Они су ми у целој овој ствари споредни. У расположењу Вашег Краљ. Височанства ја бих нашао неисцрпан извор снаге, да све моје биће и даље посветим добру Вашег Височанства и ономе делу коме Ваше Височанство као први и узвишени пионир тежи.

Ако је до свега овога дошло нехотице, стицајем прилика ја онда морам да Ваше Височанство молим за Краљевски опроштај, јер, признајем да сам ја много крив, управо ја сам ако не једини ал оно главни кривац, што је дошло до ових потреса. Крив сам, ако ничим другим а оно само тим, што нисам имао одлучности, да без икаквих обзира и без икаквих мојих ситних личних осетљивости изиђем пред Ваше Височанство и све интриге у зачетку уништим. Ја сам кривац, што сам оставио времена, да се на чистим стварима и поштеним намерама могла сталожити интрига која је довела до овако тешких потреса. Признајући ово, мени остаје само то, да Ваше Височанство молим за опроштај и да на њега рачунам само надом, да је Ваше Височанство у своје срцу сачувало још коју кап благонаклоности према мени.

Једно објашњење које нарочито дугујем Вашем Краљ. Височанству јесте у ствари у којој се сав мој грех и сва моја кривица најбоље види, а то је наша тајна организација. Та са чистим намерама тајна организација постала је Ваше Височанство, онда кад је Пијемонт постао. Створио ју је г. Богдан Раденковић онда Турски роб који је у српском Двору видео само светињу а у Србији сву своју наду. Ето у ту сам ствар ја ушао у оним данима, кад сам имао све поверење Вашег Височанства и кад сам био готов да за величину личности Вашег Височанства све учиним. Улазећи у ту организацију ја сам имао оне идеје, које су Вашем Височанству познате покретањем Пијемонта,

а у њу сам ушао са пуном вером, да сарађујући у њој уједно будем слуга Ваше личности, јер је сав рад требао доцније у историји да буде записан на златном листу Ваше владавине. Кад је се прва интрига појавила, из несхватања саме ствари, ја нисам био довољно одлучан и да Ваше Височанство без икаквих заобилажења обавестим. Ту ја налазим сву моју тешку погрешку, а ту јој је и сва тежина. Да ми то Ваше Краљевско Височанство опрости, може само тако, ако се наоружа пуном мером Краљевске милости.

Ја се усуђујем да Ваше Краљевско Височанство уверим, да у осталом сав рад те организације и сав свој рад у њој тако је чист и лојалан, да га увек могу изнети пред Ваше Краљевско Височанство без зазора, јер у њему нема ничега зашта не бих могао слободно погледати у очи Ваше Краљ. Височанство и то и пред људима и пред Богом. Због овога сам и био сачувао устав те организације, да га Вашем Краљевском Височанству првом приликом покажем а пуков. Милутина Лазаревића и мајора Радоја Јанковића молио сам да ми код Вашег Височанства спреме пријем онај који сам увек код Вашег Височанства налазио.

У осталом из истраге је Ваше Краљев. Височанство могло видети, да та организација није више у животу. Људи који су у тој организацији били именима и радом својим и пожртвовањем показују колико је та организација била далеко од каквих задњих намера. У њој су били чланови официри на које је Ваше Краљ. Височанство могло увек да рачуна и моћи ће и у будуће да рачуна.

Претресом свега овога пред судом Ваше Краљевско Височанство, до некле се профанишу а осећаји који треба да се сматрају светим. Пред публиком која не уме да осећа и да разуме износе се сви наши одношаји и бацају људи великих имена а о светињама (о имену Вашег Височанства чују се речи које престављају сакрилеж) псовке и т.д. Зашта све то?! Зато што је у главама неких новинара, професионалних полицијских службеника и плашљивих политичара конструисана по све недотупавна конструкција неког преврата!

Ваше Височанство,

Ја Вас преклињем прекините ову ствар.

Немојте допустити, да Српски војни суд за официре довршава осуду Аустријског Сарајевског суда.

Немојте допустити, да суд за официре удари жиг издајства на чело официра који су маштали за ослобођењем свег српског племена а у славу Вашег имена. Немојте допустити, да том пресудом и

осудом буду погођени толики живи официри који су честито служили Вашем Височанству а честито ће и даље служити. Немојте допустити, да се том осудом жиг издајнички удари на светли спомен многих официра који су пали на бојном пољу и чија успомена има да буде храна душевна новим поколењима Вашег народа.

*А опростите:*

Мени као Вашем главном кривцу. – Опростите Богдану и у последњим његовим данима обрадујте га вашом милошћу. – Опростите старом генералу Дамњану његово старачко пискарање. – Опростите и ослободите ово неколико официра, који су Вам у души одани и из чијих ја очију читам, да од Вас очекују милост. Дајте нам да осетимо Вашу милост и подвргните нас Вашем личном суду, кога ћемо ми поднети, ма какав он био, са уверењем, да је пун правде и милости.

*Ваше Височанство,*

Молећи Вас за све ово пред ове Велике Празнике а знајући да висока милост Вашег Височанства у аболицији овог нашег оптужења може да нам донесе радост, да смо понова враћени у срце Вашег Височанства о Васкрсу, ја сам пун нада да ћемо у Васкрсењу Ваше милости према нама, ми сви наћи нове снаге, да се целим својим бићем посветимо служби Вашег Височанства и у тој нади остајем Вашем Краљевском Височанству са безграничним осећајима љубави

*На Велики Четвртак.*

*30 Марта 1917 год.*

*У Солуну*

*Увек верни и одани,  
Драгутин Т. Димитријевић  
штаб. пуковник<sup>7</sup>*

Драгутин Димитријевић Апис, личност око које су се с разлогом плеле бројне приче у Србији још од 1903. и чије се име налази у готово свим писаним историјама Првог светског рата, као да је реченицом из последње воље желео да дâ до знања да је жртвован у име политичког интереса Србије када је она 1917. године била у безизлазној ситуацији и када јој је мир био неопходан по сваку цену. Апис је написао писмо које је упутио Војном суду за официре и престолонаследнику Александру у коме себи приписује улогу организатора

7 АС, МИД, Солунски процес.

Сарајевског атентата. Описује како, зашто и преко кога је то урадио. Историчар мора да постави питање да ли се може имати поверење у историјски извор настао 1917. о догађају из 1914, и то у историјски извор који је настао на робији, у време када је српској влади било ве-ома стало да се одржи на власти и да задовољи Аустро-Угарску како би сепаратни мир био што пре склопљен?

Уз неопходну обазривост увек када је реч о извору који је настао накнадно, поузданост Аписових навода умањује чињеница да је писмо писано у сасвим сигурно посебном психолошком стању. Реч је о исказу који, насупротив изворима насталим у време Сарајевског атентата, може бити накнадно подешаван, а свакако је писан из позиције давно завршеног догађаја, али несмањеног политичког интереса Аустро-Угарске за тај догађај у ратним околностима и у измењеној политичкој ситуацији у односу на претходне ратне године. Из Аписовог писма закључило би се да је он био близак сарадник, па чак и у пријатељским односима са руским војним аташеом Виктором Артамоновим. Британски историчар Доминик Ливен, који је у руским архивима истраживао како су руски представници у Београду извештавали о тајним организацијама у Србији и који се позива на богату кореспонденцију Артамонова, предочава да је руски војни аташе много више извештавао о Црној руци него о Младој Босни.<sup>8</sup> Ливен, међутим, наводи да Артамонов није имао симпатија за Црну руку ни за било какво тајно удруживање или завере у војсци јер је веровао да то нарушава војну дисциплину и да није гајио политичке симпатије према вођама Црне руке сматрајући да се превише руководе личним амбицијама и ривалитетима.<sup>9</sup>

Драгутин Димитријевић Апис био је, на крају, када се све сагледа, осуђен на смрт и погубљен не због онога због чега је ухапшен, јер је за то недостајало доказа, нити због наведеног атентата на престолонаследника Александра Карађорђевића, што такође није доказано, већ због организације атентата на Франца Фердинанда, за шта опет нема доказа. Био је ухапшен под сумњом за побуну и преврат због својих наводних веза са непријатељем и намера да преузме улогу у склапању сепаратног мира. Тек касније оптужница је проширена и на дело покушаја атентата на престолонаследника Александра. Хронологија догађаја, међутим, открива узрочно-последичну везу

8 Доминик Ливен, Интервју, *Историјске свеске*, (Андрићград: Андрићев институт, 2014).

9 Исто.

преговора о сепаратном миру са Солунским процесом, пресудом и погубљењем Аписа. Признање које је у свом писму понудио сам или уз обећања српских власти да ће под тим условом бити помилован, временски се поклопило са убрзањем преговора о сепаратном миру. Треба имати у виду и да је Апис био личност која је придавала себи далеко већи значај од оног који је стварно имао и да је могао да гаји осећај историјске мисије. На крају је и ушао у историју, али не због својих војничких заслуга или политичких способности, како то види Дејвид Мекензи. Лоша процена српске владе тадашње ситуације у Европи довела је до погубљења официра у Солуну. Аписа су српске власти жртвовале ради склапања мира који није склопљен. Беч је добио задовољење, Србија се није домогла мира, а историчари никада нису могли да пронађу ниједан други извор који би потврдио Аписов исказ. Насупрот Аписовом исказу који је настао 1917, историографији је сада већ познато да постоји документ из 1914. године који упућује на чињеницу да су аустроугарске власти биле упознате са опасношћу која је претила да угрози безбедност Франца Фердинанда 28. јуна 1914. у Сарајеву. Реч је о документу који може да се третира као дојава упућена 17. јуна 1914. из Земуна, примљена у Загребу уз пропратну белешку на полеђини под ознаком „Povjerljivo“, прослеђена даље на употребу „Predstojništvu redarstva“ 20. јуна, уз још једну забелешку да је заведена под датумом 21. јун 1914. године.<sup>10</sup> Наведени документ заправо доказује да су аустроугарске власти биле обавештене о припреми атентата, али да нису предузеле ништа како би га спречиле. Дакле, аустроугарске власти су поседовале информације о припреми атентата, после атентата извршиле су истражне радње, написана је оптужница, организовано суђење и донета пресуда, али се ни у једном од тих докумената не спомиње било каква улога Драгутина Димитријевића Аписа. Пљачка српских архива коју су извршиле аустроугарске власти у току Првог светског рата такође упућује на закључак да није постојала никаква сумња усмерена ка Апису и његовој евентуалној улози у атентату. У циљу проналажења било каквог доказа који би послужио за оптужбу Србије као организатора атентата, Аустро-Угарска, којој су такви докази били потребни ради моралног покрића за рат, формирала је научну комисију састављену од аустријских и мађарских стручњака са представници-

10 Документ је објављен и извршена детаљна спољна и унутрашња критика извора у: Мирослав Перишић, *Сарајевски атентат. Повратак документима*, (Андрићград-Вишеград: Андрићев институт, 2014), 523.

ма хрватско-славонско-далматинске владе и босанско-херцеговачке земаљске владе. Задатак комисије је био да изврши увид у културно благо српских културних и научних установа и издвоји део тог блага за одношење у Беч и Будимпешту. На највећем удару је била архивска грађа. Да је пљачка спроведена темељно, сведочи извештај земаљске владе Краљевине Хрватске, Славоније и Далмације упућен хрватском бану о преметачини архивске грађе у Београду из којег се види и шта је из Србије у Беч до тада однела Аустро-Угарска (Izvjешće od 3. travnja 1917). Извештај је потписао „kraljevski državni odvjetnik kao izaslanik kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade, 15. srpnja 1917“.<sup>11</sup> У извештају изасланик хрватског бана открива да му је био поверен задатак да истражи све податке који се односе на великосрпску пропаганду и политичке везе припадника краљевина Хрватске и Славоније са круговима у Србији у списима пронађеним током преметачина обављених у „србијанским“ надлежним војним областима и званичника у Србији, као и оних који се налазе у „овоземним“ областима. Прегледање архивске грађе је обављено у Београду и у Бечу. Из извештаја се види да су прегледани списи председника владе Николе Пашића и на тавану његове куће, затим грађа Политичког одељења српског министарства иностраних дела, српског војног министарства, Народне одбране, Савеза добровољаца, Јована Скерлића, српског пресбиоро, Кола српских сестара, соколских друштава, списи који се односе на 1903. годину, извештаји о анархистима и социјалистима, затим извештаји војних изасланика у Букурешту, Атини и Софији, подаци који се односе на лица која су узела српско држављанство, документација о кредитима, извештаји граничних рејона, спискови страних лекара на служби у Србији и бројне друге хартије. У „Izvjješću“ се наводи да су се у Бечу тада налазила 63 сандука архивске грађе из Србије која је обухватала четири целине: дипломатску преписку Политичког одељења Министарства иностраних дела Краљевине Србије за период од 1881. до 1914, акта Управе града Београда за период од 1903. до 1914, земљишне књиге за године 1911, 1913. и 1914. и „бугарски школски архив из Македоније и Старе Србије“. Са списима су били однети и деловодни протоколи и регистри. У „Izvjješću“ се констатује да у списима Мини-

11 „Izvjješće od 3. travnja 1917“ писано „15. srpnja 1917“. Državni arhiv Hrvatske (DAH), AN, k. 77/1916, kut. 102, 70 listova. Фотокопија у количини од 79 листова на којој је наведена и сигнатура из Државног архива Хрватске налази се у Архиву Србије.

старства иностраних дела, односно у извештајима српских дипломатских представника у Атини, Берлину, Бечу, Букурешту, Лондону, Паризу, Петрограду, Риму, Цариграду, Цетињу, Софији, Будимпешти, Приштини, Скопљу и Солуну нису нађени никакви подаци који би се односили на великосрпску пропаганду. У „Izvjěšču“ нема трага о било каквој сумњи усмереној ка Аписовој улози организатора Сарајевског атентата.

Ближе истини би могло да буде Аписово саучесништво у Сарајевском атентату него улога организатора. На сумњу у саучесништво, Аустро-Угарска је у току истражних радњи поводом атентата на Фраца Фердинанда и у току судског процеса Гаврилу Принципу и младобосанцима баратала подацима о Народној одбрани, а не о Апису. И цар Карло у својим условима за склапање сепаратног мира, по мемоарима главног посредника у преговорима о миру принца Сикста Бурбонског, тражећи уништавање друштава и организација које су „за циљ имале распад аустроугарске монархије“, имао је у виду пре свега Народну одбрану. На улогу саучесника у организацији Сарајевског атентата упућује чињеница да је Драгутин Димитријевић Апис био упознат са преношењем оружја из Србије у Босну и Херцеговину. У службеном допису у својству шефа Извештајног одсека Краљевског српског главног ђенералштаба – Оперативном одељењу Краљевског српског главног ђенералштаба, Драгутин Димитријевић 8. јуна 1914, по старом а 21. јуна по новом календару, наводи следеће:

*Према предњем наређењу част ми је поднети овај Извештај: Из предмета видим, да се говори о преносу оружја, муниције и бомби у Босну за Раду Малобабића а у циљу наоружања нашега живља у Босни.*

*Колико је мени о томе познато, ствар је у овоме:*

*Малобабић је повереник наш већ неколико година. Са његовим радом и услугама које нам је учинио упознат сам још израније и много пре но што сам дошао на положај шефа овог одсека. Са њиме је радила Народна Одбрана, и покојни мајор Милан Васић сматрао га је за једног од најагилнијих наших људи. Исто овако мишљење о њему имао је и мајор Димитрије Павловић, коме је граничном официру Малобабић учинио најлепше услуге у најозбиљнијем времену за време наших ратова у времену кад је Аустро-Угарска извршила мобилизацију своје војске и кад је у Босни заведено „изнимно стање“.*

На основи ових мишљења и пошто сам лично познао Малобабића и оценио га, да је врло способан за службу прибављања података о Аустро-Угарској војсци упустио сам га за ту службу у Гл. Ђенералштабу.

Од месеца Септембра прошле године г. Малобабић ради са највећом вољом, енергијом и успехом као повереник Гл. Ђ.штаба. Извештаје које шаље и његов целокупни рад заслужују свако признање, а за сумњу која се на њега баца од стране Начелника Подринског округа до данас нема никаквог основа.

Од појединих првака наших у Загребу лично сам се уверио, да Малобабић важи као добар и исправан Србин и да му они поклањају пуно поверење. Поред овога, треба знати, да је Малобабић био један од велеиздајника Срба, који су били у затвору у Загребу.

У осталом и приликом последњег доласка Малобабићевог у Београд, он је општио и послом долазио у додир са члановима Народне одбране и да је он типа „Настићевог“, као што то у својем рапорту наглашава окружни Начелник, њему би одавно било на расположењу и сувише материјала, и то много раније но што сам га ангажовао за рад око прикупљања извештаја о Аустро-Угарској војсци. До данас Малобабић чува све то као светињу, а према опрезности коју у својем раду показује, даје се закључити, да сав тај посао врши из чистих побуда доброг Србина и родољуба, готовог на сваку жртву за успех српске ствари.

Сматрао сам за потребно, да ово изнесем, да би се видело са каквим се човеком има посла и коме је од стране овог одсека поверена служба прикупљања података и указано опште поверење.

Односно преношења оружја и бомби ствар је у овој:

Пре неколико дана позвао сам Малобабића у Београд, ради упутства и споразума за рад. Овом приликом нарочито сам се са њиме споразумевао о поузданим путевима за пренос извештаја од наших повереника и то нарочито за најтеже прилике. Том ми је приликом Малобабић изнео потребу, да би носиоци извештаја (курири) и одлучнији повереници требали, да имају какво ручно оружје за само-одбрану и предложио ми, да би те људе требало наоружати револверима. Ја сам се сагласио са тим његовим предлогом, и одобрио сам му намеру, да са собом понесе четири револвера са потребним бројем метака.

Да би долазак Малобабића у Београд и у Србију остао мање обележен, а да би могао пренети и револвере утврдили смо, да се овог



пута он врати преко Дрине, којим је он путем и раније прелазио с тим, да се том приликом увери и о поузданости тог пута и покуша организовати брже преношење извештаја тим путем. Но како је у то време путовао на своје ново опредељење и командант тог граничног одсека мајор, Љуб. Вуловић, ја сам их међусобно упознао, што је било потребно за даљи рад, и са њима се том приликом споразумео, да заједно отпутују.

Мајору Вуловићу и Малобабићу сам препоручио, да о овоме раду Гл. Ђ. штаба не говоре ником, па ни службеним лицима, сем оних, који су за сам рад неопходно потребни и то у онолико колико је њихова сарадња потребна.

Овакву препоруку сам издао и нарочито нагласио, што сметрам, да овај рад Гл. Ђ. штаба треба да зна мањи број и службених лица а и с тога, што ми је Малобабић напоменуо да из Народне Одбране показују велику радозналост за његове везе са Гл. Ђ. штабом толико, да су му тражили и покушавали да добију његову изјаву са киме оће да ради: са Народном Одбраном или са Гл. Ђ. штабом.

Дајући Малобабићу овакву препоруку односно рада са Гл. Ђ. штабом ја сам га саветовао, да и даље остане на расположењу Народной Одбрани за њене циљеве, у колико је то могуће поред послова, који му дати из Гл. Ђ. штаба.

Као што се из доведе изнетог види: Малобабићев прелаз преко Дрине у Босну тајним путем одобрио сам у интересу службе. Пренос четири револвера и муниције за исте одобрио сам такође у интересу саме службе, сматрајући да се тим не врши наоружавање нашег становништва у Босни, а у истом циљу препоручио сам, да се о томе свему упознаду, уколико је то неопходно потребно, само она службена лица чија је сарадња за тај посао неопходно потребна.

О преносу бомби није ми познато, а могуће је, да је Малобабић понео и свој ручни кофер и замолио да му се исти преко границе пренесе, што је могло послужити Окружном Начелнику као основа за тврђење, да се у томе коферу налазе бомбе.

Користим се овом приликом да Начелника известим и о овоме:

Командири граничних чета у Шабцу и Лозници известили су ме, да поједини чланови Народне Одбране захтевају од наших повереника, који су и чланови Народне Одбране, да наредбе које долазе од наших војних власти не примају и да сав загранични рад наших војних власти достављају Народной Одбрани. Исто тако и полицијске власти траже, да о овоме раду наших војних власти буду увек обавештене.

*Како су ови захтеви полицијских власти и Народне Одбране штетни по повереничку службу Гл. Ђ. штаба мени је част замолити за дејство, да се по овоме учини потребан корак и да се Народној Одбрани, у колико је она овлашћена за рад ван граница, достави, да њен рад треба да је на услузи а не на сметњи раду Гл. Ђ. штаба и да радозналост њених чланова за загранични рад војних власти није на своје месту и излази ван граница њених задатака. За полицијске власти молим, да се издаду потребна упутства, како би се избегле штетне последице за рад Г. Ђ. штаба и избегла непотребна трења и сукоби при овоме раду.*

*На завршетку овога свог извештаја част ми је изнети своје мишљење, да овај предмет не би ни постао, да нема горе поменутих неумесних захтева појединих чланова Народне Одбране и да полицијске власти имају у овоме погледу потребна упутства, којим би се одклониле сваке несугласице у раду на заграничним пословима и обезбедила сарадња полицијски власти војним властима у овим пословима, која је за успех у овом раду неопходно потребна.<sup>12</sup>*

Иако га, углавном део историографије сматра затвореним, питање Аписове улоге у Сарајевском атентату, услед недостатка поузданијих историјских извора, још је једно питање које остаје отворено.

## **Извори и литература**

### *Необјављени извори*

- Архив Србије. Varia.
- Архив Србије. МИД ПО, 1914, Ф. 1, А I/3.
- Državni arhiv Hrvatske. Izvješće od 3. travnja 1917, AN, k.77/1916, kut. 102.
- Архив Србије. МИД, Солунски процес.

### *Литература*

- Ливен, Доминик. Интервју. *Историјске свеске*. Андрићград: Андрићев институт, 2014.
- Мекензи, Дејвид. *Апис*. Горњи Милановац: Дечје новине. 1989.

---

12 АС, Varia; ДСПКС, 363.

- *Мемоари принца Сикста Бурбонског*. Београд, 1923.
- Митровић, Андреј. *Србија у Првом светском рату*. Београд: СКЗ, 1984.
- Перишић, Мирослав. *Сарајевски атентат. Повратак докумен- тима*. Андрићград-Вишеград: Андрићев институт, 2014.
- Радојевић, Мира, Љубодраг Димић. *Србија у Великом рату 1914–1918*. Београд: СКЗ, 2014.
- Tartalja, Oskar. *Veleizdajnik, moje uspomene u borbi protiv crno-žutog orla*. Zagreb, 1928.

#### *Штампа*

- *Српске новине*
- *Београдски дневник*
- *Гласник* (1923–1924)
- *Радикал* (1921–1927)

Miroslav Perišić  
The Archive of Serbia

### **Is Apis's Letter a Reliable Historical Source?**

**Summary:** The paper analyses the reliability of the letter of Dragutin Dimitrijević (known as Apis) to Aleksandar Karađorđević and the Supreme Officers' court which he wrote from prison in 1917. In that letter, Apis claimed that he himself had organized the attempt to assassinate Franz Ferdinand in Sarajevo on June 28, 1914. There are many circumstances which raise doubts about reliability of this Apis's statement, the most important being the following: the letter was written by a prisoner in a special psychological state, while the current foreign policy situation demanded from the Serbian government to find the person responsible for the Sarajevo assassination attempt in order to satisfy Austria-Hungary in case there were negotiations on separate peace.

**Key words:** Dragutin Dimitrijević Apis, Salonika trial, the Sarajevo assassination attempt, V. A. Artamonov, Aleksandar Karađorđević, Serbian government, Austria-Hungary, separate peace